

УДК 94 – 058.237 (477.830) “1944 – 1953”

II 58

Руслана ПОПП

ПРОФЕСІЙНА СТРУКТУРА ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944 – 1953)

У статті зроблено спробу розкрити професійну структуру інтелігенції Львова у перші повоєнні роки. Аналізуються проблеми формування окремих груп інтелігенції міста, а також фаховий рівень спеціалістів у цей період. Зміни у професійній структурі інтелігенції міста розглядаються у контексті політики форсованої уніфікації всіх сфер життя регіону відповідно до радянських взірців.

Ключові слова: інтелігенція, професійна структура, кадри, номенклатура.

Актуальність вивчення історії західноукраїнської інтелігенції зумовлена її важливою роллю у житті суспільства. Інтелігенція традиційно занята продукуванням нових духовних цінностей і формуванням людини. Сталінська тоталітарна система намагалася змінити її сутність і призначення, перетворити у слухняне знаряддя здійснення своїх геополітичних планів.

Лише із здобуттям Україною незалежності розпочався якісно новий етап у дослідженні становлення і розвитку західноукраїнської інтелігенції. Доступ до архівних джерел дозволив історикам розкрити складні і суперечливі взаємини між інтелігенцією і сталінським режимом. У працях Ю.Черченка і О.Рубльова [9], Т.Марусик [6] та ін. висвітлено репресивну політику влади проти західноукраїнської інтелігенції [9; 7]. Науковці все більше уваги приділяють вивченню етносоціальних процесів у її середовищі, намагаються визначити реальну роль працівників розумової праці у господарському і культурному житті регіону [5]. Метою цієї статті є простежити процес формування професійної структури інтелігенції Львова, а

також проаналізувати її фаховий рівень у період утвердження сталінського тоталітарного режиму. Ця проблема ще не стала предметом зацікавлення істориків.

У перші повоєнні роки для здійснення радянзації західноукраїнських земель влада потребувала значної кількості спеціалістів різних галузей економіки, культури, охорони здоров'я і тощо. Крім того, інтелігенція мала стати і носієм більшовицької ідеології в “зараженому буржуазним націоналізмом” регіоні. Саме під таким кутом зору формується інтелігентське середовище Львова, його професійна структура.

У 1944 р. у місті відновили діяльність усі відділи інститутів АН УРСР, які були до війни [II, 78]. У 1946 р. у Львові функціонувало 13 відділів академічних інститутів, у яких працювало 160 співробітників. Серед них – 11 академіків і членів-кореспондентів АН УРСР, 28 докторів і кандидатів наук (тут не враховані вчені з іноземними науковими ступенями) [2, 34]. У 1950 р. проведено реорганізацію наукових установ. Відкрито 4 інститути АН УРСР: геології корисних копалин, машинознавства й автоматики, агробіології та суспільних наук, а також науково-природничий музей, музей етнографії та художнього промислу, бібліотеку АН УРСР. Новоутворені установи не були результатом природного розвитку місцевих наукових колективів, тому, як правило, склалися з приїжджих учених. У 1952 р. у цих інститутах працювало 174 наукових співробітники, у тому числі 5 академіків, 8 членів-кореспондентів АН УРСР, 72 кандидати наук [2, 35].

Відкриття нових дослідних установ збільшувало кількість наукової інтелігенції міста, справляло враження, що є всі умови “для розв’язання важливих питань гуманітарного й природничо-технічного значення”. Водночас, із політичних міркувань, щоб знищити Львів як центр гуманітарних досліджень, нейтралізувати національно свідому інтелігенцію, ліквідовувалися гуманітарні відділи, провідні співробітники переводилися до Києва, арештовувалися [5, 345 – 347, 357]. З 1948 до середини 1950 р. з наукових установ міста було звільнено 50 співробітників, у тому числі 37 представників галицької інтелігенції [5, 645].

Значну групу інтелігенції Львова склали викладачі вищих і середніх спеціальних закладів. Зі збільшенням кількості інститутів і технікумів викладачів відчутно бракувало, хоча до роботи була залучена майже вся місцева інтелігенція. Ситуація ускладнювалася у зв'язку з виїздом професури польської національності. Проблема розв'язувалась випробуванням у 1939 – 1941 роках методом. З університетів, інститутів і технікумів східних областей України та Росії до Львова скеровувалися викладачі. Так, до серпня 1945 р. у політехнічний інститут прибуло на постійну роботу більш як 100 осіб [1, 33]. Значне поповнення викладачами отримали університет, лісотехнічний, поліграфічний, сільськогосподарський та інші інститути. До кінця 1946 р. у вищі навчальні заклади Львова прибуло 885 викладачів, у технікуми – 139 [IV, 17].

Рівень кваліфікації значної частини викладачів був невисоким. Більшість не мала наукових ступенів і вчених звань. У січні 1949 року в доповідній записці міністрові вищої освіти УРСР С.Кафтанову керівництво університету повідомляло: “Університет потребує невідкладної допомоги в справі укріплення науково-педагогічними кадрами. На історичному, географічному і хімічному факультетах немає жодного професора чи доктора наук, кафедри історії СРСР, історії України, нової історії очолюють старші викладачі, на відділеннях класичної і слов'янської філології і на трьох відділеннях іноземної мови є один професор і один доцент, на кафедрі основ марксизму-ленінізму – один професор і немає жодного викладача з науковим ступенем, на кафедрі політекономії жодного професора, доцента й кандидата наук” [V, 13]. У 1950 р. у Львівському інституті ужиткового та декоративного мистецтва лише 5% викладачів мали наукові ступені, у фізкультурному – 14, педагогічному – 18, політехнічному – 28, медичному – 35, університеті – 41. Середній показник викладачів з ученими званнями склав 31 % [IX, 338]. Загалом, кількість вузівських викладачів значно зросла. Так, коли у 1946 р. їх нараховувалося 1 032, то в 1952 р. стало 1 600 [VIII, 255].

Для підготовки наукових і викладацьких кадрів у місті було відкрито аспірантуру, до якої в 1945 р. прийняли 20, а в 1952 р. вже 252 особи [VII, 367; XVI, 24]. Але за показниками кількісного росту молодих науковців крилося чимало тогочасних проблем. Так, план

набору аспірантів на 1947/1948 н.р. був виконаний лише на 70% [VII, 265]. Наступного року теж був недобір, особливо в університеті. Причиною такого стану була слабка підготовка багатьох претендентів. І тому довелося занижувати прохідний бал [5, 114]. Крім того, кандидат в аспіранти повинен був мати відповідне соціальне походження, “незаплямовані” родинні зв'язки, “вірну” ідеологічну позицію. Особливо не довіряли місцевим. У 1950 р. із 122 аспірантів місцевих було лише 45 (37 %) [VII, 265].

Значну професійну групу інтелігенції становили вчителі. 1944 р. у місті провели реєстрацію педагогів, взято на облік 782 особи. Це було явно недостатньо для заповнення вакантних посад, тому педагогічні колективи щороку поповнювалися вчителями східних областей, демобілізованими з армії, випускниками педінститутів і педучилищ [XVII, 29]. Лише у 1945/46 н.р. до Львова прибуло понад 300 вчителів. Приїжджі вчителі мали бути у всіх школах Львова, не менше трьох у кожній. Коли виявилось, що педагогів, які надсилалися до міста зі сходу, стало більш ніж достатньо, місцеві кадри скеровувалися на роботу у сільську місцевість [XVIII, 69]. У 1948/49 н.р. усі школи Львова були повністю забезпечені вчительськими кадрами. Тоді в школах працювало 1 436 осіб [XX, 8]. З кожним роком відкривалися нові школи, зростала кількість учителів. У 1952/53 н.р. у Львові працював 1 761 учитель [XXII, 352].

Ріст учительських кадрів супроводжувався великою плінністю, арештами місцевих учителів, звільненням їх із роботи як таких, що не заслуговують на політичну довіру. Постійні підозри, “чистки” в учительських колективах спричинили те, що у 1947/48 н.р. із 1 317 вчителів лише 198 були місцевими, а в 1952/53 н.р. із 1 761 лише 284 були уродженцями Західної України [XXI, 113; VI, 263].

Значна частина вчителів не мала спеціальної педагогічної освіти, достатнього досвіду роботи. У 1948/49 н.р. 529 вчителів міста мали лише середню освіту [XIV, 31]. У 1951/52 н.р. ця цифра сягала 639 [XXII, 52].

У перші повоєнні роки гострою була проблема з медичними кадрами, адже значна кількість лікарів і середнього медперсоналу польської національності залишила Львів. Згодом ситуація

покращилася. Так, протягом 1946 р. було демобілізовано з армії і скеровано до Львова 419 медичних працівників. З них – 136 лікарів і 273 особи середнього медперсоналу [XXIII, 158]. У 1947 р. у системі міськздороввідділу, в обласних лікувальних закладах, військових госпіталях уже працювали 624 лікарі та 1 136 осіб середнього медперсоналу [XXV, 108]. У 1951 р. у місті було більше 1,5 тис. лікарів і 2,5 тис. осіб середнього медперсоналу [XIV, 27].

У повоєнні роки кількісно зростала творча інтелігенція. У Львівській обласній організації спілки радянських письменників України у 1944 р. налічувалося 12 членів і 10 кандидатів. У 1953 р. – відповідно 22 і 2 [XXVI, 13]. Спілка композиторів за 1944 – 1949 роки зростає з 7 до 20 членів. У створеній в 1944 році спілці художників було 57 осіб, до 1951 року їх стало 104 [XVII, 26]. І це при тому, що до Польщі виїхало 23 члени спілки, в інші міста СРСР – 4, померло – 6, виключено (як правило, із політичних мотивів) – 18 [XVIII, 2]. Спілки художників, письменників, композиторів формувалися виключно крізь призму ідеологічних чинників, відбувалися звільнення, арешти тих, хто не відповідав політичним стандартам режиму.

До творчої інтелігенції належала також більшість працівників мистецтв, творчий склад театрів, філармонії. У повоєнні роки до Львова були переведені цілі театральні колективи, постійно скеровувалися на роботу випускники мистецьких навчальних закладів Києва, Харкова, Москви. У 1947 р. в установах мистецтв міста було 1 829 працівників, з-поміж яких 118 займалися власне творчою діяльністю [XXIX, 6].

Менш численною професійною групою були архітектори. Так, архітекторів у Львові в 1951 р. нараховувалося 78 осіб. Вони працювали в таких організаціях, як Облпроект – 14 осіб, у відділі в справах архітектури і в управлінні в справах архітектури – 7 осіб, в інших проектних організаціях. Більшість були членами й кандидатами Спілки архітекторів [XIX, 9].

Важлива роль у формуванні різних професійних груп радянської інтелігенції західних областей України, належала вищій та середній спеціальній школі. Вищі навчальні заклади Львова готували спеціалістів для багатьох галузей промисловості, сільського

господарства, науки, культури. На початку 50-х років можна було здобути фах із 146 спеціальностей [XV, 37].

Пріоритетним у політиці влади стала форсована підготовка інженерно-технічних працівників і службовців. Такий підхід визначив подальшу технократизацію і дегуманізацію вищої й середньої спеціальної освіти. В перші повоєнні роки основним джерелом зростання цієї групи стало скерування до Львова випускників вищих навчальних закладів і технікумів східних областей УРСР та СРСР. У 1948 р. у Львові працювало майже 2 400 інженерів і техніків [VIII, 39]. У гонитві за кількістю фахівців цього профілю нерідко забували про рівень знань випускників, які в багатьох випадках не могли застосувати на практиці здобуті під час навчання знання.

Високі темпи зростання кількості інтелігенції (в 1946 р. у місті вже працювало за тодішніми офіційними даними 6 234, а в 1947 р. – вже 12 тис. осіб розумової праці [IX, 33]) зумовлювалися потребами соціально-економічного розвитку міста й, одночасно, відповідали їм, сприяли поповненню різних галузей господарства, освіти й культури фахівцями з вищою й середньою спеціальною освітою, засвідчували певне зростання інтелектуального потенціалу суспільства. Разом із тим, відбувалося зниження суспільного престижу розумової праці, знань. Процвітали некомпетентність, адміністрування, що міцно ввійшли в тогочасне життя, невисокий рівень оплати дипломованих фахівців. Це істотно деформувало природний хід духовного поступу, гальмувало його.

Результатом жорсткої, детермінованої ідеологічними принципами соціальної політики тоталітарної держави стало зведення інтелігенції до широкої суспільної групи службовців, кількість яких постійно зростала. Особливе місце серед службовців зайняла привілейована група партійно-державної бюрократії. Її окремий соціальний статус визначався належністю до певних керівних посад (номенклатури), персональний склад якої затверджувався партійними комітетами різних рівнів – від ЦК ВКП(б) до міських і районних партійних комітетів [5, 139].

У 1946 р. номенклатура Львівського міськкому КП(б)У нараховувала 660 осіб [XIII, 9]. За вказівками ЦК КП(б)У в 1948 р.

було переглянуто склад номенклатурних посад, загальна численність їх була збільшена до 824 [XIII, 568].

Партійно-адміністративний апарат Львова майже повністю було укомплектовано кадрами зі східного регіону. За кілька місяців після завершення боїв до міста прибули 15 тис. осіб, з них на партійну роботу – 103, в радянсько-адміністративні органи – 1 120, в органи НКВС, МДБ, суду і прокуратури – 1 840 осіб [X, 7]. Командно-адміністративна система потребувала стільки кадрів, що, незважаючи на всі зусилля і оперативність у переведенні спеціалістів зі сходу, номенклатурний апарат вимагав усе більше й більше функціонерів. Тому влада змушена була використовувати місцевих “висуванців”. Місцеві спеціалісти висувалися, як правило, на другорядні посади. В серпні 1946 р. з 576 номенклатурних працівників лише 124 були місцевими [XI, 5]. Висування відбувалося за класовим принципом та політичною доцільністю, коли на перше місце ставилося пролетарське походження та “політична благонадійність”. Так, серед працівників міськкому й райкомів партії Львова на початку 1948 р. українців було 30 %, але жодного місцевого. У 1952 р. серед секретарів обкому КП(б)У також не було жодного вихідця із західних областей України [XIV, 206].

Серед номенклатурних працівників, які мали у своїх руках управлінські функції та важелі влади, було чимало некомпетентних осіб, загальна освіта яких не перевищувала рівня середньої школи. Так, у 1945 р., серед 3 746 осіб, які працювали на відповідальній радянській роботі у Львові, тільки 478 мали вищу освіту [III, 47]. У 1948 р. серед працівників Львівського міськкому і райкомів партії вищу й незакінчену вищу освіту мали лише 40 % [XI, 5]. Сучасні дослідники відзначають, що напередодні війни внаслідок масових репресій істотно знизився творчий інтелектуальний потенціал суспільства. У повоєнний час ситуація ще більше загострилася. І якщо у довоєнний період пересічний рівень номенклатурних працівників був не вельми високим, то в другій половині 40-х – на початку 50-х років він ще більше понизився.

Утім, брак освіти і освіченості керівники такого типу, як правило, компенсували непохитною твердістю у проведенні “генеральної

лінії”, величезною впевненістю (чи, скоріше, самовпевненістю) у своїй “історичній” правоті, непомильності.

У цей час “у розстановці кадрів” траплялися просто абсурдні випадки. Міністерство легкої промисловості надіслало до Львова на посаду директора трикотажної фабрики Подчасова, який у текстильній промисловості не мав жодного поняття. Республіканський комітет фізичної культури й спорту скерував до міста на посаду директора спортивної школи будівельника за фахом [XIII, 181].

Панівне становище працівників номенклатури визначалося кращими можливостями кар’єрного зростання, доступу до матеріальних ресурсів. Вони, фактично, перебували поза законом і поза критикою. Це створювало сприятливі умови для корупції, користолюбства, злочинства і підлабузництва на всіх рівнях влади. До прикладу, тільки за січень – червень, 1948 року з посад було звільнено 26 номенклатурних працівників міста, частину з яких звільнили за зловживання службовим становищем [XII, 12].

Професійні групи інтелігенції, які не “вписувалися” у соціальну структуру радянського суспільства (торговці, промисловці, духовенство), позбавлялися тоталітарною системою економічної незалежності, суспільного впливу чи навіть фізично знищувалися. У період нищення УГКЦ були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1 400 священиків і 800 черниць [7, 552].

Отже, у перші повоєнні роки у Львові професійно представлені були такі основні групи інтелігенції: наукова, педагогічна, літературно-мистецька, медична, інженерно-технічна, управлінська. Пріоритетним напрямком при формуванні радянської інтелігенції було форсована підготовка інженерно-технічних працівників і службовців. Привілейоване становище мала номенклатура. В умовах переважання тоталітарного режиму форми та методи трансформації професійної структури інтелігенції міста часто набували антигуманного характеру. Із громадського життя було вилучено духовну інтелігенцію (греко-католицьке духовенство).

Перспективним для дальшого дослідження теми є вивчення професійної структури інтелігенції Львова у наступні роки.

- I. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 65.
- II. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 78.
- III. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 112.
- IV. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 469.
- V. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 3. – Спр. 117.
- VI. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 3. – Спр. 250.
- VII. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 3. – Спр. 464.
- VIII. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 3. – Спр. 528.
- IX. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 3. – Спр. 663.
- X. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 62.
- XI. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 101.
- XII. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 104.
- XIII. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 251.
- XIV. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 313.
- XV. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 489.
- XVI. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 514.
- XVII. ДАЛО. – Ф. Р.6. – Оп. 1. – Спр. 4.
- XVIII. ДАЛО. – Ф. Р.6. – Оп. 2. – Спр. 58.
- XIX. ДАЛО. – Ф. Р.402. – Оп. 3. – Спр. 8.
- XX. ДАЛО. – Ф. Р.402. – Оп. 3. – Спр. 19.
- XXI. ДАЛО. – Ф. Р.402. – Оп. 3. – Спр. 40.
- XXII. ДАЛО. – Ф. Р.402. – Оп. 3. – Спр. 81.
- XXIII. ДАЛО. – Ф. Р.406. – Оп. 2. – Спр. 66.
- XXIV. ДАЛО. – Ф. Р.406. – Оп. 2. – Спр. 140.
- XXV. ДАЛО. – Ф. Р.1312. – Оп. 2. – Спр. 12.
- XXVI. ДАЛО. – Ф. Р.2009. – Оп. 1. – Спр. 43.
- XXVII. ДАЛО. – Ф. Р.1864. – Оп. 1. – Спр. 19.
- XXVIII. ДАЛО. – Ф. Р.1694. – Оп. 1. – Спр. 20.
- XXIX. ДАЛО. – Ф. Р.1657. – Оп. 1. – Спр. 25.

1. Бучко М.І., Кіпаренко В.Г. Державний університет “Львівська політехніка” 1844 – 1994 рр. – Львів: Вид-во Державного університету “Львівська політехніка”, 1994. – 350 с.

2. Галайчак Т., Луцький О. Інститут суспільних наук: Сторінки історії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 16 – 56.

3. Гулай В. Формування соціально-професійної структури населення Львівської області (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Наукові зошити історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Вип. 4. – С. 384 – 393.

4. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
5. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том I. – 1939 – 1953. – К.: Наук. думка, 1995. – 750 с.
6. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40 – 50-ті рр.). – Чернівці: Вид-во ЧНУ імені Ю.Федьковича, 2002. – 461 с.
7. Марчук В. Українська греко-католицька церква в 1946 – 1987 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 550 – 563.
8. Радянський Львів. 1939 – 1955. Документи і матеріали. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1956. – 708 с.
9. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20 – 50-ті роки ХХ ст. – К.: Наук. думка, 1994. – 350 с.

Руслана Попп. Професійна структура інтелігенції Львова в перші післявоєнні роки (1944 – 1953). В статтю зроблена спроба розкрити професійну структуру інтелігенції Львова в перші післявоєнні роки. Аналізуються проблеми формування окремих груп інтелігенції міста, а також професійний рівень спеціалістів в цей період. Зміни в професійній структурі інтелігенції міста, розглядаються в контексті політики форсованої уніфікації всіх сфер життя регіону в відповідності з радянськими зразками.

Ключові слова: інтелігенція, професійна структура, кадри, номенклатура.

Ruslana Popp. Professional structure of L'viv intelligentsia in the first post-war years (1944 – 1953). An attempt to expose the professional structure of L'viv intelligentsia in the first post-war years is done in the article. The professional level of specialists in this period is analysed. The changes in the professional structure of L'viv intelligentsia are examined in the context of policy of the forced unification of all spheres of the region life in accordance with soviet standards.

Key words: intelligentsia, professional structure, staff, nomenclature.